

TORE LUND

Tomtens gång

”Tomten” handlar om en varelse som grubblar över tidens och livets gåta. Var finns källan till tidens ström, och vart är denna ström på väg? Och de varelser vilkas liv är inbäddade i strömmen – varifrån kommer de, och vart går de?

Staffan Bergsten framhåller i den förra uppsatsen att bilden ”tidens ström” fångar in upplevelsen av tiden som ett jämnt och ändlöst flöde (s. 6). Iakttagelsen är intressant och jag tänker försöka utveckla den lite grann. Poesi utmärks ju av att den *strukturerar* tidsflödet genom sin rytm och meter, och denna struktur är ofta betydelsebärande – i synnerhet, kan man gissa, i dikter som handlar om tiden.

Som Bergsten konstaterar består dikten av en blandning av fyraktiga och tretaktiga versrader (rader med fyra respektive tre betonade stavelser). Varje strof har åtta rader, och fördelningen av fyr- och tretaktiga rader följer ett fast mönster (4 3 4 3 4 4 3 3). Versen är trokeisk, dvs betoningen ligger alltid på den första stavelsen i varje takt. Antalet obetonade stavelser varierar dock mellan takterna – det finns takter med tre, två eller en stavelse, och fördelningen av dessa följer inget exakt mönster, man vet aldrig riktigt hur rytmen kommer att bli i nästa rad. Effekten blir en viss oregelbundenhet och oförutsägbarhet; diktens rörelsemönster är alltså *inte* det jämna som associeras med bilden av tiden som en ström.

Men detta betyder inte att fördelningen av stavelserna är slumpmässig, den följer vissa bestämda regler. För att belysa dem skall jag skriva ut antalet stavelser per takt i de två första stroforna:

Midvinter nattens köld är hård,	3 2 2 1
stjärnorna gnistra och glimma.	3 3 2
Alla sova i enslig gård,	2 3 2 1
djupt under midnatts timma.	3 2 2
Månen vandrar sin tysta ban,	2 3 2 1
snön lyser vit på fur och gran,	3 2 2 1
snön lyser vit på taken.	3 2 2
Endast tomten är vaken.	2 3 2

Står där så grå vid lagårds dörr,	3 2 2 1
grå mot den vita driva,	3 2 2
tittar, som många vintrar förr,	3 2 2 1
upp emot månens skiva,	3 2 2
tittar mot skogen, där gran och fur	3 2 2 1
drar kring gården sin dunkla mur,	2 3 2 1
grubblar, fast ej det lär båta,	3 3 2
över en underlig gåta.	3 3 2

Vi ser att alla de fyrtaktiga raderna slutar med en enstavig takt, medan näst sista takten alltid är tvåstavig. De två första takterna kan vara antingen två- eller trestaviga, men där finns alltid minst en trestavig takt. De "tillåtna" mönstren i de långa raderna är alltså 3 2 2 1, 2 3 2 1 och 3 3 2 1 (det sistnämnda förekommer inte ovan, men finns i senare strofer).

För de tretaktiga raderna gäller något liknande: den tredje takten är alltid tvåstavig, de två första kan vara två- eller trestaviga, men också där finns alltid minst en trestavig takt. Tillåtna mönster är således 3 2 2, 3 3 2 och 2 3 2.

Vad innebär nu detta för diktens rytm? Låt oss börja med de enstaviga takterna som avslutar de långa raderna. En sådan takt eller versfot kallas *katalex* (efter det grekiska ordet för "avhuggen"), och avsaknaden av obetonad stavelse skapar en mycket tydlig paus. Diktens rörelse "stannar" så att säga i slutet av varje fyrtaktig rad. Men även de tvåstaviga takterna tenderar att få en paus när de blandas med trestaviga, eftersom alla takter strävar efter att fylla samma tidsutrymme.

Låt oss ta första raden som exempel och tänka oss att alla de tre första takterna var tvåstaviga ("vinter | nattens | köld är | hård"). Versen liksom lunkar fram i jämn takt. Jämför så med vad som händer när första takten görs trestavig ("midvinter")! Det uppstår ett litet uppehåll i de tvåstaviga takterna, och versens rytm – dess "rörelse" – blir ojämnare. Den "tar fart" i den trestaviga takten – den inledande betonade stavelsen (Mid) liksom följs av två snabba och lätta steg (vinter). Sedan bromsas den in i de två följande takterna där den betonade stavelsen följs av ett "långsammare" steg, för att slutligen stanna helt i "hård". I nästa radens trestaviga takter tar rörelsen fart igen, för att åter bromsa in i den avslutande tvåstaviga. Och så vidare. Eftersom alla raderna är "blandade", med de trestaviga takterna placerade i främre delen, så innebär det att denna inbromsande rörelse genomgår hela dikten.

Det är väl inte någon särskilt djärv gissning att *diktens* rörelsemönster speglar tomtens. Det oregelbunda och lite oförutsägbara inslaget illustrerar hur han rör sig "hit och dit" i sina sysslor, eller som Judith Moffett uttrycker det i sin översättning, hur han "bustles in all directions". Men denna rörelse bromsas ständigt upp – någon gång inför ett lås eller en dörr, men vanligen inför den olösliga gåta som fyller hans sinne. Den stannar upp, som i eftertanke – eller hejdas, som i lönlöst grubbel. "Form och innehåll bekräftar varandra", för att citera Staffan Bergsten.

Kanske går kopplingen mellan rytm och innehåll ännu längre. För diktens oregelbundna och inbromsande rörelse skapar också en kontrast till det jämna och ändlösa flöde som utmärker tiden-som-ström. Rytmen hjälper alltså till att understryka att tomten i sin odödlighet står *utanför* tiden, vilket också innebär att han står utanför den "livets ström" som innesluter gårdens alla andra invånare. Utanförskapet uttrycks också metaforiskt: tomten är *ute* i *kylan*, de andra är

inne i värmen. Denna negativa urskiljning kompletteras med en annan och mer positiv via den rimmässiga kopplingen av "tidens ström" med "dröm" och den underliggande associationen "livet en dröm". Alla de andra *sover* och *drömmer* - korna i sina båsar, Pålle vid sin krubba, fåren i sitt stängsel, människorna i sina sängar. Endast tomten är *vaken*. Det vill säga: positionen utanför tidens och livets ström antyds vara en förutsättning för filosofisk reflexion, för möjligheten eller tvånget att tänka över det som de där inne tar för självklart.

Diktens rytmiska mönster bidrar alltså till att uttrycka dess idéinnehåll. Men detta innehåll förklarar ju knappast dess framgång. Varför är den så populär - och varför har den kommit att knytas till julen? Att det skulle bero på ett missförstånd känns inte som en tillfredsställande förklaring. Men en dikt kan ju ha en potential som går utöver författarens avsikter, och jag undrar om inte *Tomtens* rörelsemönster spelat en roll även för diktens plats i de traditioner den själv bidragit till att skapa. Läser man den högt så slås man av hur svårt det är att läsa snabbt och slarvigt, den *vill inte* skyndas på, den *bromsar in* med hjälp av de tekniker vi berört, den *driver* läsningen i riktning mot långsamhet. Och för den vanlige läsaren är det nog inte tiden-i-sig som berörs, utan snarare *vardagens tid* som bromsas in, dess ändlösa flöde som hejdas och ger plats - inte för något metafysiskt grubbel, utan snarare för *högtid* och eftertanke.